

Ayhan Tek

MEM Û ZÎN'İN TÜRKÇE ÇEVİRİLERİ ÜZERİNE

Klasik şiirin geliştiği coğrafya olarak Doğu'daki aşk hikâyelerinin mesnevi formunda yazılmasıyla edebiyatta sadece 'aşk'ı amaç edinip hünerli söz söyleme geleneği oluşmamıştır; mesnevilerin gelişmesiyle beraber, toplumsal eleştiri ve şiirde yeni bir formla birlikte yeni imgeleri kullanma imkânı da klasik şiirin gündemine girmiştir. Böylece, baskın Fars edebiyatına karşı başka dillerde bir rekabet ve varolma göstergesi olarak okunabilecek özgün hikâyeler yazılmıştır. Ahmed-i Hânî (Ahmedê Xanî)'nin 1695 yılında yazdığı ve 2656 beyitten oluşan *Mem û Zîn* mesnevisi de bu bağlamda 'aşk'ı amaç edinip estetik bir metin ortaya koyma iddiası ile yazılmış bir eserdir. Kürtçenin ilk aşk mesnevisi olan *Mem û Zîn* estetik kaygıyla yazılmakla beraber, Doğu edebiyatını oluşturan dillerarası edebî ilişkileri ve bu diller üzerinden şairlerin üstünlük iddialarını ifade etmeleri bağlamında da okunabilecek çok katmanlı bir metindir. Çünkü Hânî (1651-1707), bu mesnevi ile "Mem ve Zîn'in aşklarını bahane ederek" bir yandan şair olarak performansını sergilemiş, bir yandan da dönemin imparatorluk dilleri olan Farsça ve Türkçeye karşı Kürt dilinin edebî gücünü göstermek istemiştir. Öte yandan, *Mem û Zîn*, Kürtçe ilk aşk mesnevisi olmasına karşın, hikâye konusu bakımından da özgündür. Çünkü Hânî, bu eserin "taklit" ve "çalıntı" olmadığını, hatta "ödünç" bile olmadığını ifade ederek, bununla Kürt dilinin estetik imkânlarını göstermek istemiştir (bkz: Ehmedê Xanî 2010: 6-7 böl.).

Eserlerinden anlaşılacağı gibi Kürtçenin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçeyi de iyi bilen Ahmed-i Hânî'nin klasik Doğu şiirinde yetkin bir şair olduğu kabul edilmektedir. Gerek *Dîvân'*nda gerekse de Kürtçenin ilk manzum Arapça-Kürtçe sözlüğü olan *Nûb[ih]ara Biçûkan* (1683, "Çocukların Turfandası") isimli eserinde geliştirdiği söyleminden hareketle Hânî'nin bu alandaki yetkinliği temellendirilir. Fakat Ahmed-i Hânî'yi özgün ve farklı kılan yönü, onun özellikle mesnevi geleneği içinde eser vermek istemesidir. Bu bağlamda Osmanlı ve İran sahasında yazılan aşk mesnevilerini çok iyi tahlil eden Hânî, kendisini *Mem û Zîn* gibi bir mesneviyi yazmaya götüren motivasyonu anlatırken, aynı zamanda geleneğin mecbur kıldığı "form"daki kurgusal anlatımı da ustaca kullanır.

Türkiye'deki kütüphanelere baktığımızda *Mem û Zîn*'in gerek orijinal Kürtçe nüshalarının versiyonları, gerekse de Osmanlı Türkçesine yapılan çeviri ve nazire nüshalarıyla karşılaşmaktayız. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler bölümü başta olmak üzere Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, Millî Kütüphane ve

Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde¹ *Mem û Zîn*'in bu yazma nüshaları mevcuttur.

***Mem û Zîn*'in Türkçe Çevirileri**

1. Ahmed Fâik Çevirisi:

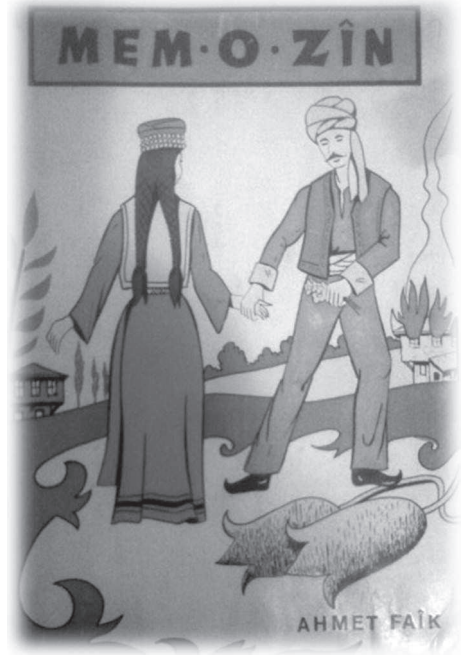
Kürt dili ve edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların birçoğunda üzerinde çokça durulan metin olan *Mem û Zîn*, aynı zamanda Kürtçeden çevirisi en fazla yapılan eserdir. Yirmiden fazla dile çevrilen *Mem û Zîn*'in bilinen ilk çevirileri Türkçede görülür. Türkçeye ondan fazla kez çevrilen *Mem û Zîn*'in ilk Türkçe çevirisi ise "Fâik" mahlasıyla Osmanlı Türkçesinde şiirler telif eden 19. yüzyıl şairlerinden ve Bitlis mîrlerinden Ahmed Fâik'e aittir. Fâik, *Mem û Zîn*'i 1856 yılında Türkçeye aynı vezinle manzum bir şekilde çevirir. Fâik çeviriden 13 yıl sonra da -1869 yılında- Ahmed-i Hânî'ye nazire olarak yeni bir *Mem û Zîn* kaleme alır. Sırrı Dadaşbilge, Ahmed Fâik'in (nazire olan) *Mem û Zîn* metninin ilk bölümlerini notlandırarak "Mem o Zin Hikâyesi" başlığıyla *Bilgi* dergisinin 123-4. sayılarında tefrika etmiş ve daha sonra 1969 yılında da tamamını yayımlamıştır.²

Klasik edebiyatta tercüme işi çoğu zaman dil'den dil'e aktarmaktan ziyade kendine özgü bağlam içinde "yeniden söylemek" olarak düşünülmüştür. Bu nedenle tercüme olgusunu bu çerçevede sırf bir aktarmak olarak anlamlandırmak güçtür. Çünkü bu edebiyatı oluşturan gelenek, aktarım'ı daha çok estetik üslup üzerinden değerlendirmiştir. Bu bağlamda da, tercüme kendine özgü çerçevesi içinde anlamlandırmamız gereken edebiyat geleneğini tanımak ve onun nasıl bir bağlam oluşturduğuna bakmak gerekmektedir.

Ahmed Fâik'in *Mem û Zîn* çevirisinde de görüldüğü gibi, klasik edebiyatta karşılaştığımız çeviri metinleri, modern edebî çevirilerden farklı olup çevirmen, zemin dilden/metinden erek dile/metne aktardığı emeğini "telif" olarak görür. Bu sebeple -aynı zamanda şâir de olan- tercüman, bu etkinliğini doğrudan bir aktarım ve çeviri olarak algılamaz. Bunun aksine, şair bir "telif" olarak algıladığı çevirisini "yeniden yazma/nazmetme" olarak tanımlayıp üretilen yeni metinde "şâirane üslup ve dahli"ni vurgular. Bunun en önemli örneklerinden biri olarak Fâik'in çevirisidir. Çünkü Ahmed Fâik eserin "sebeb-i telif"ini tamamen değiştirmiş ve Hânî'nin "Olsaydı bizim de bir padişahımız" mealindeki patronsuzluk şikâyetini giderecek şekilde eserin bu kısmını bir Kürt beyine yazılmış bir methiyeye dönüştürmüştür (v: 6a-7b). Bunun dışında da Fâik, çevirisinde hikâyenin genel çerçevesine sadık kalmakla beraber bir şâir olarak kendi üslubunu çeviriye yansıtarak, tercüme faaliyetinin aynı zamanda bir "telif" olduğunu da hatırlatmıştır.

2. Abdülaziz Hâlis Çevirisi:

Mem û Zîn'in Osmanlı Türkçesinde bilinen bir diğer tercümesi de Diyarbakirli Abdülaziz Hâlis (Çıkıntaş)'a ait 1906 tarihli çeviri olup, Abdülaziz

Hâlis (1867-1935), bu çeviriyi Elazığ'ın Maden ilçesinde tamamlamıştır. Bu çevirinin en önemli özelliği çevirmenin, esere hem içerik hem de şekil yönünden çok fazla müdahalede bulunmuş olmasıdır. Çünkü Hâlis 2657 beyitten oluşan Ahmed-i Hânî'nin *Mem ü Zîn*'ini çevirirken beyit sayısını yaklaşık olarak 3000'e çıkarmıştır. Buna rağmen, Xanî'nin eserinde "Kürt taifelerini övmekle beraber onların talihsiz oluşlarını" dile getirdiği dördüncü bölüm ile eserin yazılış sebebini açıkladığı beşinci bölüm, çeviri metinde yer almayıp bu iki bölüm atlanarak "ser-âğâz" bölümü ile başlanmıştır. Zaten çevirmen, eserin dibâcesinde Türkçe mesnevi geleneği içinde bir algıya sahip olmuş olan okuru da düşünerek, eseri yeniden nasıl yorumladığını da açıkça belirtmiştir. Hâlis'in dibâcesinde örnek olarak açıkladığı gibi, metni kimi zaman mealen kimi zaman detaylı olarak, bazen de metnin bir kısmını atlayarak veya ilavelerle metni tanzim ve inşad etmiştir (A. Hânî 1906: 1-2).

Mem ü Zîn'in ilk tercümeleyenleri olan Ahmed Fâik ve Abdülaziz Hâlis çevirileri ve yine Ahmed Fâik'in ilk *Mem ü Zîn* naziresinde de görüleceği üzere, şairler orijinal metne göre çeviri metninde beyit sayısını artırıp bunlara kendi üslubunu katmakla yetinmeyip bazen de müellifin düşüncelerini sınırlandırarak metni "zamanın ruhuna uygun olarak" yeniden yorumlamıştır. Bu bağlamda, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, klasik edebiyattaki tercüme anlayışının günümüz çeviri anlayışından farklı olduğu ve çeviren kişinin metin üzerinde belli bir tasarruf hakkının olduğuna dair düşünceler ile *Mem ü Zîn*'in örnek-

lendirdiğimiz her iki tercümesinde mütercimlerin metne yaptıkları müdahaleler arasında paralellik görülür. Dolayısıyla da tercümanların bu tercihleri ve tutumları, klasik edebiyatın çeviri anlayışına uymaktadır.

3. M. Emin Bozarslan Çevirisi:

1968’de M. Emin Bozarslan, Türkiye Türkçesine ilk çevirisiyle İstanbul’da eseri basar. Fakat Bozarslan’ın bu çevirisi dönemin politik koşullarından dolayı sansüre uğramış ve eserin sebep-i telifinde geçen on iki beyit çevirmen tarafından verilmemiştir (bkz: Bozarslan 1968).⁴ *Mem û Zîn*, Kürt medreselerinde diğer Doğu klasikleri ile beraber edebî bir eser olarak yüzyıllarca okutulmuş olsa da, eserin yaygın bir şekilde tanınması, öncelikle 1919 yılında İstanbul’da Müküslü Hamza tarafından bir matbaada basılmasıylaadır. Eserin geniş kitlelere, yani gerek Türkçe okur nezdinde gerekse 1970 sonrasında “medrese-dışı” Kürtler arasında da yayılmasında Bozarslan çevirisinin katkısı büyüktür. Çünkü bu çeviride eserin, orijinal dili ile birlikte Türkçe çevirisi yer almakta olup aynı zamanda, eser Latin alfabesi ile de basılmış oluyordu. Bu bağlamda Bozarslan çevirisinin geniş bir kitleye ulaşması dışında, aynı zamanda eserin daha sonraki Türkçe çevirilerine de esin kaynağı olması da dikkate değerdir.

4. Şamil Esgerov (Askerov) Çevirisi:

Şamil Esgerov, 1976 yılında *Mem û Zîn*’i Azeri Türkçesine çevirerek Bakü’de basar. Fakat nasıl ki Bozarslan’ın 1968 İstanbul çevirisinde otosansür var ise, Esgerov (Askerov)’un çevirisinde de Allah’a övgünün yer aldığı “tahmid” bölümü, dönemin Rusya şartlarında sansürlenmiştir. Esgerov’un bu çevirisi daha sonra 2014’te İstanbul’da Nûbihar Yayınları tarafından hem Azerice olarak (2014a) hem de bu çeviriden Türkiye Türkçesine uyarlanmış hâli ile (2014b), iki ayrı çalışma olarak basılmıştır.⁴

5. Diğerleri:

Mem û Zîn, 2010 yılında Namık Açıköz’ün Türkçe çevirisiyle Kültür ve Turizm Bakanlığı’na basılmış olup, eserin Arkeoloji Müzesi’ndeki elyazma nüshası da faksimile şeklinde bu baskıya ilave edilmiştir. Eser aynı yıl Kadri Yıldırım tarafından da Türkçe çevirisi ve metin analiziyle beraber yayımlanmıştır.

Mem û Zîn’in kitap olarak çevirisi dışında, bazı bölümlerinin Türkçeye tercüme edilerek tefrika edildiği örnekler de vardır. Bunlardan biri de Ataol Behramoğlu’na aittir. Fakat Behramoğlu’nun 1970 yılında *Halkın Dostları* dergisinin onuncu sayısında tefrika ettiği *Mem û Zîn* beyitlerinin çevirisi Kürtçeden değil, Rusçadan yapılmıştır (bkz: Temo LIX).

Ahmed-i Hânî eseri *Mem û Zîn* ile (Nizamî’nin *Leyla vü Mecnûn*’da yaptığı gibi) Doğu aşk mesnevileri zincirine özgün bir halka ekleyerek şairlik gücünü

göstermek ve Kürt dilinin edebî yetkinliğini kanıtlamak istemiştir. Hânî'nin arzusunu gerçekleştirerek yazdığı *Mem û Zîn*, Türkçe dâhil onlarca dilde tercümesini bulmuştur. Bu bağlamda en dikkat çekici çevirilerine Türkçede rastlanan eserin, gelenek-içi (bir bakıma telif olan) çevirileri de sadece Türkçede görülmektedir. Bu bakımdan hem Kürt ve Türk edebiyatlarının ortak ilk metni hem de Kürtçenin çeviri yoluyla dünya edebiyatlarına açılan ilk çeviri kapısı olması sebebiyle *Mem û Zîn* mesnevisi karşılaştırmalı edebiyatın da kapısını aralayan bir metindir.

KAYNAKÇA

Ahmed Fâik. (1969). *Mem o Zin*. (Haz: Sırrı Dadaşbilge). İstanbul: Matbaa Teknisyenleri Basımevi.

Ahmed-i Hânî. (1856). *Mem û Zîn*. (Kürtçeden Türkçeye çev: Ahmed Fâik). (Elyazması nüsha, Çevrimyazı: Ayhan Tek). (Yayımlanmamış Çalışma).

Ahmed-i Hânî. (1906). *Mem û Zîn*. (Kürtçeden Türkçeye çev: Abdülazîz Hâlis). (Yayımlanmamış elyazma eser).

Bozarslan, M. Emin. (çev). (1968). *Mem û Zîn: Ehmedê Xanî*. İstanbul: Gün Yayınları.

Bozarslan, M. Emin. (çev). (1973). *Mem û Zîn: Ehmedê Xanî*. İstanbul: Koral Yayınları.

Bozarslan, M. Emin. (çev). (1990). *Mem û Zîn: Ehmedê Xanî*. İstanbul: Hasat Yayınları.

D[adaş] Bilge, Sırrı. (1957). "Mem o Zin Hikâyesi." *Bilgi*. sayı: 123: 5-13; sayı: 124: 13-14.

Ehmedê Xanî. (?). [*Mem û Zîn*] *Leylâ vü Mecnûn*. (Türk Dil Kurumu Nüshası: Yz. A/350).

Ehmedê Xanî. (2010). *Mem û Zîn*. (Haz.: Huseyn Şemrexî). İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Esgarov, Şamil (çev.). (2014b). *Mem û Zîn: Ehmedê Xanî*. (Azericeden Türkçeye: Mehmet Kaplan). İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Esgarov, Şamil (çev.). (2014a). *Məm û Zîn: Əhmedê Xanî*. (Kiril Alfabesinden Çevrimyazı: Mehmet Kaplan). İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Temo, Selim. (2007). *Kürt Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Agora Yayınları.

¹ Türk Dil Kurumundaki *Mem û Zîn*, "Leylâ vü Mecnûn" ismiyle yanlış olarak kaydedilmiştir.

² Ahmed Fâik'in *Mem û Zîn* çevirisi ise henüz yayımlanmamış olup, tarafımızdan yayıma hazırlanmıştır.

³ Bozarslan, *Mem û Zîn*'i Türkiye Türkçesine ilk çeviren isimdir. Bozarslan'ın bu 1968 baskısında görülen sansür, 1973 (Koral Yay.) ve 1990 (Hasat Yay.) çevirilerinde de devam etmiştir.

⁴ Esgarov'un Nûbihar Yayınlarından çıkan çevirisinin Azerice baskısında yukarıda bahsettiğimiz sansürlü beyitler (tahmid bölümü) verilmemiştir. Fakat bu çevirinin Türkiye Türkçesine uyarlandığı baskısında bu beyitler, üzerinde çalıştığımız Ahmed Fâik çevirisinden yararlanılarak, esere dahil edilmiştir.